

Інна МАТКОВСЬКА,
фахівець (консультант) КУ «Інклюзивно-ресурсний центр»
Вінницької селищної ради

Особливості віктимної поведінки у підлітків з порушеннями інтелекту

Науковці розглядають віктимність (або віктимогенну вразливість) як набуті людиною фізичні, психічні й соціальні риси та ознаки, котрі можуть зробити її схильною до перетворення на жертву. Встановлено, що віктимність як набута риса характеру складається з інтелектуального та вольового компонентів і є сукупністю внутрішніх чинників: вікового, дигногенетичного, психопатологічного й особистісного. Спрямованість особистості підлітка обумовлює його схильність до різних видів віктимної поведінки. Головна їх ознака – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, у ролі жертви. Важливо знати тип віктимної поведінки. Науково-практичне значення віктимної поведінки як феномену зумовлене її позиціонуванням як типу соціального відхилення, що має певну специфіку. При цьому існує необхідність розглядати проблему віктимізації особистості саме в руслі спеціальної та вікової психології, де предметом вивчення постає жертва, що за своїм змістом виявляється ширше за поняття «потерпілий».

Порушення поведінки підлітків обумовлені, передусім, недостатнім інтелектом, що і стає причиною ретардації формування базових психологічних структур статево-рольової ідентичності, незрілістю особистісних утворень, емоційно-вольової нестійкості, нерозвиненості моральної та правової свідомості, недостатнім усвідомленням мотивів власної поведінки; неадекватною самооцінкою; демонстративністю; слабкістю вольової регуляції; патологічністю потягів. Віковий фактор у випадку порушення поведінки додає неспецифічну вікову кризову симптоматику [2]. За інтенсивністю свого розвитку діти з порушеннями інтелекту поступаються не лише своїм одноліткам з нормотиповим розвитком, а й дітям молодшого віку з нормою інтелектуальних здібностей. За рівнем розвитку інтелекту підлітки з порушеннями інтелекту 14-ти років не відрізняються від дітей з нормотиповим розвитком 9, 5 років [1].

В рамках нашої роботи ми розглядаємо підлітка та його поведінку в аспекті цькування (булінгу), конфліктів у середовищі однолітків. Булінг - це умисне, що не спрямоване на самозахист і не санкціоноване нормативно-правовими актами держави, тривале (або таке, що повторюється) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) до індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, прагнення заслужити авторитет у деяких осіб). Особливо уразливими з цього приводу є підлітки. Їх поведінка завжди відрізняється підвищеною віктимністю. Для підлітків вірогідність стати жертвою зумовлена сукупністю особистісних якостей, взаємодіючих із ситуацією, при цьому головну роль відіграє саме вік неповнолітнього. Підлітковий вік виступає

фактором, який підвищує ступінь віктимної вразливості підлітка, проте тип віктимної поведінки переважно визначається індивідуально-психологічними особливостями: схильність до ризику, тривожність, нестійка самооцінка, радикалізм тощо. Віктимність підлітків, як правило, є не що інше, як реалізована схильність ставати в тій чи іншій ситуації жертвою, інакше кажучи, нездатність уникнути замаху там, де це можливо.

Методика дослідження рівня сформованості віктимної поведінки у підлітків з порушеннями інтелекту передбачає збір анамнестичних даних про дитину та інформацію про склад родини, соціально-економічні умови її проживання, особливості емоційних стосунків, переважальний стиль батьківського виховання (ставлення до підлітка), спостереження за шкалами, де визначалися основні ознаки індивідуально-психологічних (особистісних) передумов віктимної поведінки.

Для визначення схильності підлітків з порушеннями інтелекту до різних видів віктимної поведінки було визначено такі емпіричні компоненти: схильність до агресивної віктимної поведінки; до самопошкоджуючої віктимної поведінки; до гіперсоціальної віктимної поведінки; до залежної та безпомічної віктимної поведінки; до некритичної віктимної поведінки, які вимірювалися наступними психодіагностичними методиками: вимір самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн, проби сугестивності з методики О.Захарова «Дослідження навіюваності», опитувальник «Діагностика вад особистісного розвитку» З.Карпенко, «Незавершені речення».

Індивідуально-психологічними передумовами віктимної поведінки підлітків з порушеннями інтелекту виступають такі особистісні риси, як тривожність, агресивність, імпульсивність, навіюваність, низка або висока самооцінка та некритичність. На формування цих особистісних рис впливають як фізіологічні чинники (зокрема, органічне ураження головного мозку як причина інтелектуальної недостатності), так і чинники соціального середовища, а саме: низька соціальна компетентність підлітків як наслідок недостатньої соціалізації. За результатами дослідження схильності підлітків з порушеннями інтелекту до різних видів віктимної поведінки виявлено, що для них характерним є висока схильність до віктимної поведінки, яка характеризується готовністю до ризику, недостатнім усвідомленням наслідків власної поведінки; виявляє високу схильність до необміркованої, небезпечної поведінки або проявляє схильність до аутоагресії.

Соціальні та психолого-педагогічні заходи профілактики повинні бути спрямовані на системну корекційно-профілактичну роботу; психолого-педагогічну допомогу підліткам з порушеннями інтелекту; підвищення рівня обізнаності персоналу та батьків з проблеми віктимізації підлітків з порушеннями інтелекту, навчання їх методам профілактики та протидії булінгу.

В рамках описаних напрямків соціальної і психолого-педагогічної профілактики та корекції віктимної поведінки у підлітків ми проводимо наступні види психолого-педагогічної роботи: формування знань із правил поведінки, що знижують вірогідність виникнення небезпечних ситуацій (когнітивний компонент); виховання звичок безпечної поведінки в громадських місцях, на вулицях, у спілкуванні з незнайомими людьми (поведінковий компонент); розвиток культурних інтересів, захоплення, проведення дозвілля в колі однолітків підлітка з порушеннями інтелекту (мотиваційно-ціннісний компонент). Ці види роботи передбачали запобігання, коригування, психолого-педагогічну підтримку та соціальний супровід поведінки підлітків з порушеннями інтелекту й підвищеною віктимною вразливістю на основі урахування визначених біологічних, особистісно-психологічних та соціальних чинників [3].

Виходячи із загальної мети та завдань, а також необхідності роботи зі всіма віктимізуючими акцентуаціями особистості одночасно, було проведено: розвиток емоційно-вольової сфери, зміна окремих особистісних установок, посилення соціальної спрямованості поведінки підлітка з порушеннями інтелекту; профілактику та корекцію прояву індивідуально-особистісних віктимізуючих якостей в процесі соціальної взаємодії; збагачення соціальних уявлень про міжособистісні стосунки підлітка; визначення, аналіз, усвідомлення та відтворення соціальних взаємостосунків підлітками з порушеннями інтелекту; формування навички переносу моделі соціальної взаємодії у практику реального спілкування. Відповідні заходи не лише коригують віктимну поведінку підлітків з порушеннями інтелекту, але й підвищують рівень їх адаптації та соціалізації у соціум людей з нормативним розвитком.

Для профілактики випадкової віктимності підлітка треба нагадувати учням правила безпеки наодинці з кривдником, зокрема: завжди кликати на допомогу, звертатися до когось поблизу з проханням допомогти; не наближатися до гучних компаній або потенційного злочинця, сховатися за природною перешкодою (лава, авто, паркан, дерево, кут будинку тощо); шукайте можливість тримати злочинця у полі зору, не повертайтеся спиною, не заплющуйте очей; збивайте його з пантелику питаннями або проханнями.

Загальні рекомендації з профілактики та корекції віктимної поведінки підлітків з порушеннями інтелекту: їх систематичне і цілеспрямоване створення психолого-педагогічного супроводу; застосування методів активного навчального тренінгу, спрямованих на підвищення адаптації до складних життєвих ситуацій (наприклад, ігри, дискусії, аналіз проблемних ситуацій та ін.); цілеспрямований розвиток соціально схваленої стратегії поведінки; регулярне здійснення інформаційної просвіти батьків з виховання підлітків з порушеннями інтелекту з урахуванням їх вікових, гендерних особливостей, особистісних можливостей; надання психолого-педагогічної допомоги підліткам з неблагополучних сімей; відвертання можливих негативних фізичних, психологічних або соціокультурних обставин у кожного окремого підлітка з порушеннями інтелекту; сприяння підлітку в досягненні соціально значимих цілей і розкриття його внутрішнього потенціалу [5].

Впровадження соціальної та психолого-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків з порушеннями інтелекту в практику спеціальних та інклюзивних закладів освіти забезпечить ефективність всієї корекційно-розвиткової роботи, її якісного збагачення.

Використані джерела

1. Бистров А.Є., Синьов В.М. Схильність підлітків з порушеннями інтелекту до різних типів віктимної поведінки, та її зв'язок з особистісними особливостями підлітків. Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Вип. 36, 2018. С. 132-139.
2. Левицька Т.Л. Дослідження віктимної поведінки. Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України. №1(66), 2013. с. 478-484.
3. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.
4. Шевченко Л.О. Структурні складові віктимної особистості. Форум права, 2012. № 4. С. 1058-1063. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12slocvo.Pdf>
5. Шеремет М.К. Основні тенденції модернізації підготовки корекційних педагогів в умовах реформування освітньої галузі. Науково-методичний журнал «Логопедія», 2011. № 1. С.3-5.